

Lengyel András

EGY „ANTISZEMITA” (?) ADY-VERS

„Zikcene, zakcene, satöbbi”

A *Budapesti Napló* 1907. augusztus 25-i számában ÚJ VERSEK főcímmel három Ady-vers jelent meg – köztük a ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI című, mindmáig alig emlegetett rövid vers. A kritikai kiadás, amelynek harmadik kötete ezt is tartalmazza, megadja a leglényegesebb tudnivalókat róla (AEÖV 3:450–452.). Kiderül, e verset utóbb Ady nem vette föl egyik kötetébe sem, gyűjteményes kötetbe is csak 1943-ban került először, s bár Emőd Tamás már 1928-ban, Hatvany Lajos pedig 1932-ben fölhívta rá a figyelmet, érdeklődést igazában csak címe – s azzal részben azonos 9. sora – keltett. A címben, illetve a 9. sorban szereplő *zikcene*, *zakcene* kifejezésben ugyanis a kortársak egy zsidóellenes gúnyvers jellegzetes elemét fedezték föl. „...a cím – Lengyel Géza szerint – idézet a tiszzaeszlári vérvadás sötét időkből (1883), s a »satöbbi« azt az öt szót takarja, hogy »zikcene, zakcene zümmög a zsidó.«” Sőt szerinte ennek a sornak volt egy élesebb változata is, amely egyenesen „te kutya zsidó”-ról beszélt. (Lengyel Géza, 1957. 277.) Avigdor Hameiri izraeli költő szerint (aki egy ideig Adyval is személyes kapcsolatban állott) a címben szereplő *satöbbi* a gúnyversnek egy másféle változatát fűdi – szerinte a folytatás ez: „huncut a zsidó” (idézi AEÖV 3:451.). Hegedűs Nándor pedig úgy tudta, a gúnyversnek két változata is élt. A rövidebb csak ennyiből állott: „Zikcene-zakcene, zümmög a zsidó. / Tätele, mámele, sárga bugyogó.” A hosszabbik pedig közvetlenül utalt Tiszzaeszlárra: „Solymosi Eszter vére de piros. / Száz forintos bankó de szép papíros. / Zikcene-zakcene, zümmög a zsidó. / Tätele, mámele, sárga bugyogó.” (Hegedűs Nándor, 1957. 75.)

Az Ady-vers kortársi megítélését, amennyire ez az adatokból egyáltalán kielemezhető, jórészt a vers és a gúnyvers közötti „kompromittáló” kapcsolat határozta meg. Azonnal megütközést váltott ki; állítólag a *Budapesti Napló* vezetői (Vézi, Kabos, Bíró) maguk is fölháborodtak rajta. Hegedűs Nándor szerint: „A költemény félreismerhetetlenül antiszemita jellegű, nemcsak címe, hanem a tartalma miatt is. Ha nem az lett volna, nem kellett volna a megjelenése felzúdulást a Budapesti Napló három vezetője: Vézi József, Kabos Ede és Bíró Lajos között.” (Hegedűs Nándor, 1957. 76.) Lengyel Géza véleménye ennél mérsékeltebb, megengedőbb; szerinte „a versecske elemzésével nem sokra mennénk. Lehet, hogy találnánk benne antiszemita ízt, lehet, hogy nem”. „De az sem kétséges, hogy szokott józan gondosságával Ady sem írta volna le ezt a sort” (ti. a gúnyversre utalót). (Lengyel Géza, 1957. 277.) Érdekesmód ezeken az utólagos kortársi magyarázatokon és vélekedéseken nem lép túl a kritikai kiadás magyarázó jegyzetének írója, Kispéter András sem, jöllehet ő – mintegy hivatalból is – mentegeti Adyt. „Aligha hihető – írja –, hogy Ady [...] uszító, kifejezetten antiszemita éllel használta volna a szóban forgó szójátékot” (AEÖV 3:452.). Magyarázata – néhány erőtlén, mentegető szemponton túl – jórészt a kortársi vélekedések – egyébként pontos és informatív – regisztrálására szorítkozik. Fölhözott adatainak igazolására vagy cáfolatára érdemi érve nemigen akad. Ez persze nem teljesen véletlen. A ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI nem könnyű vers, értelmezése sokrétű és speciális, a szokásos irodalomtudományi tájékozottság keretein túllépő tudást föltételez. Az a

jelenségek pedig, amelyet antiszemitizmusként szokás megjelölni, nálunk vagy tabusított, vagy túldimenzionált, de mindenképpen úgynevezett érzékeny terület – a kutató nem szívesen mozog e körben. Az Ady-versek mostani kritikai kiadása azonban pusztán létevel kihívást jelent. Tetszik vagy sem, a ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI értelmezése nem kerülhető meg, ha valamennyire is egységes és konzisztens Ady-képre törekszünk.

Ám ha komolyan vesszük feladatunkat, azonnal nyilvánvaló, hogy Lengyel Géza vélekedését, miszerint a vers elemzésével nem sokra jutnánk, nem fogadhatjuk el. Ha lemondanánk az elemzés igényéről, a pusztán – s önkényes – vélekedések világába kerülőnk, állításainkat sem igazolni, sem cáfolni nem lehetne. Mindenki azt állítana a ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI egészéről is, egyes részleteiről is, amit akarna – vagy amit legesetlegesebb érdekei kívánnának. Márpedig a magyarázó jegyzetben összefoglalt hatástörténet a verstől függetlenül is súlyos problémákat foglal magában, s ezeket az elemzésről való esetleges lemondás sem hatálytalanítja. A vers igazi tétje: a magyar-magyar zsidó együttélés természetének mélyebb megismerése – kikerülhetetlen feladat. Ha Ady versének elemzésével közelebb juthatunk ehhez, nem maradhatunk meg a szőnyeg alá seprés kényelmes, de kártékony hagyományánál. De eközben sem mellőzhetjük el az irodalmi szöveg megkívánta speciális megközelítést. A ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI úgy tartalmaz egy fontos és bonyolult szociokulturális dimenziót, hogy létmódja alapvetően irodalmi, s a vers mégoly fontos szociokulturális információinak megértése is csak ennek figyelembevételével lehetséges.

Mindenekelőtt tehát magát a vers egészét kell figyelmünk középpontjába állítanunk. A vers – a ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI cím után – a következő tíz sorból áll:

*„Rossz szívem és százszor rossz vérem
Dobog, zuhog, mindíg fehéren.*

*Dobog, zuhog, egy kicsit kába
És vár valamit mindhiába.*

[5] *Várja a nagy, nagy, nagy időket,
Várja az új királyi nőket.*

*Ami szépség van, ami álmom,
Azt mind, azt mind náluk találom.*

[10] *Zikcene, zakcene, félek,
Ővék a sors, a nő, az élet.”*

A teljes szöveg ismeretében kétségtelen, a versben csakugyan van egy jelöletlen (de minden külső adat szerint nagyon erős) intertextuális utalás. A cím is, a 9. sor is mutatja ezt, ha nem is azonos módon. A cím, amelynek funkciója általában egyféle előrelátás, egy mozzanatként az egész versre való kiterjesztése – idézet a kortársak azonosítottá gúnyversből; ezt a folytatást helyettesítő s arra utaló *satöbbi* egyértelművé teszi. (A 9. sor nem annyira idézet, mint inkább utaló-emlékeztető jellegű.) A címbéli *zikcene*, *zakcene* azonban nem egyszerűen csak idézet egy a kortársak által jól ismert szövegből; ez egyúttal *földidézés*, *ráutalás* is a közszájon forgó rigmusra. Hivatkozás egy negatív szí-

nezetű, konvencionális-sztereotip zsidóságkarakterizációra. Szerepe ennek előhívása az olvasói-befogadói tudatból. Itt azonban egy pillanatra máris meg kell állnunk. Fölmerül ugyanis a kérdés: Ady vajon melyik szövegből idéz? A vérvádas, Solymosi Eszter-es szövegből-e vagy a rövidebb, ilyen vádat nem tartalmazó, „pusztán” karakterizáló gúnyversből? Ez lényeges kérdés, mert – noha ezt a kortársak nem igazán érzékelték – itt két, merőben különböző szövegről van szó. A Hegedűs Nándortól idézett rövidebb „változat” egy premodern folklórszöveg, amely – jellegéből következően – az eltérő szociokulturális sajátosságokkal való, azoktól elkülönülő etnikai karakterizációt végzi el. Durva és gúnyos, de funkciója nem több, mint elhatárolódás: A más-ság kinyilvánítása és megerősítése. A hosszabbik „változat” viszont már egy modern szöveg, egyféle antiszemita csasztuskaváltozata a folklórszövegnek. Funkciója nem az elkülönítés kinyilvánítása, hanem a vádak „megzenésítése”, egy közismert szöveg csasztuskaszerű aktualizálásával – nagyon is modern politikai célok érdekében. Sajnos pontosan nem dönthető el, hogy Ady melyik „változatot” ismerte; erre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre külső adat. Egy dolog azonban bizonyos, a gúnyversből Ady mindössze egyetlen mozzanatot idéz (zickcene, zaccene), mondandójához csak erre az egyetlen mozzanatra van szüksége – csak ezt aktualizálja (s nem mást). De mi ez a *zickcene, zaccene*? A kritikai kiadás jegyzete erre pontos választ ad. „A »zickcene, zaccene« fordulat jiddis eredetű szójáték enyhén magyarosított formában. A jiddis az akkori közép- és kelet-európai zsidóság egy része által beszélt, héber és szláv kifejezésekkel kevert németnyelv-változat. Így a zickcene a *siebzehn* (tizenhét) jiddis-magyaros megfelelője, a zaccene pedig az előbbi szójátékos párja. Ez a szópár már a XIX. században gyakorta előfordult a jiddisül beszélő zsidókat csúfoló-gúnyoló rigmusokban. Jelen összefüggésben számolásra, közelebbről pénzsámolásra utaló kifejezés.” (AEÖV 3:451.) Azaz: a zickcene, zaccene szópár a zsidók valamiféle verbális emblémája; használata, minden egyéb magyarázatot vagy körülírást mellőzve is, a zsidókra, a zsidóságra utal – egy domináns szociokulturális karakterében a zsidóktól különböző, attól elhatárolódó etnikum nézőpontjából. Nem kétséges, hogy az Ady-versben is ez a szerepe a szópárnak (pontosabban: az erre való ráutalás), s nem több. (Ha Ady a vérvádas változatot akarta volna előhívni, aktualizálni, megtehetette volna – ahogy utóbb, Solymosi Eszter „megverselésével” Erdélyi József, tudjuk, meg is tette.)

A cím így óhatatlanul őriz egy negatívizáló mozzanatot is; a címben földézett embléma konnotációja elsődlegesen negatív. De nem csak az. Mivel a karakterológia nem mondódik végig, a folytatást a *satöbbi* csak jelzi, még hozzá – figyeljünk föl erre – ironikusan, tehát a megidézett karakterológiától egyben el is idegenítve olvasóját, a címnek van egy – a földézett szövegtől eltérő lehetőségeket magában rejtő – nyitottsága. Magát a címet ismerve csak, nem lehet eldönteni, mi következik az *zickcene, zaccene* után? A gúnyvers konvencionális rigmusa folytatódik-e, vagy valami más következik? Az Ady-féle „folytatás” – a versolvasó számára – nem lehet más, csak maga a vers.

S magára a versre rátérve mindjárt megfigyelhető egy lényeges mozzanat. A vers szövege a címet követően nem a címben rögzített utalás mentén halad. Nem a zsidók újabb karakterológiája következik, hanem a szerzői én önjellemzése. S ez nem pusztán ellentéte a címbeli utalással földézett karakterológiának: a szerzői én önjellemzése a kontrapunktus jellegűnél jóval komplikáltabb. Egyrészt ugyanis a várt (?) ellentételezés helyett ez az önkarakterológia is negatív színezetű. A szerzői én szíve „rossz”, és vére „százszor rossz”. Igaz, s ez komplikálja a dolgot, ez a szív és vér „mindig fehéren” dobog és zuhog – márpedig a fehér szín „a keresztény kultúrában, éppúgy, mint a zsidóban, [...] az abszolút tisztaság és ártatlanság színe” (Heller Ágnes, 1995. 1804.). Azaz: az önjellemzés

ellentétekre épül, méghozzá metaforikusan megemelt formában. (A szív ugyan akár egyenesben, minden metaforikus megemelés nélkül is lehetne rossz, a „százszor rossz vér” azonban mindenképpen áttételes jelentésű. A rossz vér már köznapias jelentésében is többet mond, mintha pusztán egy testnedv állapotáról volna szó.) A fehér szín szerepeltetése tehát itt az önmaga meghaladásának lehetőségét – igényét (?) – jelzi. A 3–6. sor voltaképpen ennek az önmaga „rosszaságát” meghaladó benső igénynek – a személyiség vágyakban manifesztálódó jobbik, nemesebbik énjének – a kibontása, részletezése. A szerzői én itt külsővé, harmadik személyűvé válva várakozik-vágyakozik valami jóra. A negyedik sorban ez a vágy még körülhatárolatlan, pusztá vágy, az 5. és 6. sorban azonban – miután a 4. sorban kimondhatta ennek megvalósulhatatlansága („*mindhiába*”) – ez a vágy két ponton alakot ölt. A „*nagy idők*” és az „*új királyi nők*” biblikus allúzióiban egymást erősítve villan föl a társadalmi-történeti, illetve az érzéki-szexuális kiteljesedés igénye. Mindkét elem erősen hangsúlyos és metaforikus. A „*nagy idők*” önmagában is erős szókapcsolat, messianisztikus sugalma félreérthetetlen; a „*nagy*” jelző háromszori ismétlése pedig még nagyobb nyomatékot ad neki. A nők kettős jelzője (új és királyi) ugyancsak fokozó, fölerősítő szerepű. E sor intenzitását mutatja, hogy itt nem egy nőről, hanem többről (talán sokról) van szó, s ezek a nők nem is akármilyen nők: királyiak (tehát valamiképpen a tökéletesség attribútumaival rendelkeznek) és újak, azaz az eddigiekhez képest is valami mást, még meg nem tapasztaltat képviselnek.

A vers első nagyobb egységét ez az első hat sor alkotja. E rész jellemzője a fölfokozottság és az ellentéteken keresztül való előrehaladás. Szimbolikusan megemelt, a hétköznapi realitás fölé emelt, sűrített világ ez, jóllehet reális-valós referenciáit nem adja föl. A 7. sorral azonban ez a láncszerű építkezés (József Attila [1958.25.] terminusa ez Ady versépítkezésének egyik változatáról) megszakad, a vers menete „ugrik” egyet. „*Ami szépség van, ami álom, / Azt mind, azt mind náluk találom*” – olvashatjuk folytatásként, de nem tudjuk (mert nem tudható azonnal), hogy a „*náluk*” kikre vonatkozik. Az „*új királyi nőkre*”? A közvetlen szövegelőzményből, a 6. sorból ez következne, de – s ez teljesen egyértelmű – a 7. sor nem láncszerűen kapcsolódik a 6.-hoz. Valamiképpen folytatja azt (ez természetes), ám közben kettős váltást mutat. A szerzői én a külsővé, harmadik személyűvé tett alakjából a 8. sorban visszavált első személyűvé; a „*náluk*” pedig, ha egy pillanatra homályosan is, a verscímbe foglalt emblémára, a zsidókra vonatkoztatódik. Hogy ez valóban így van, a folytatás teszi teljesen félreérthetetlenné. A 9. sor ugyanis, bár közvetve, egy markáns intertextuális utalással megnevezi, pontosabban fölidézi „őket”: *zikcene, zakcene*, mondja ki a zsidók jellemzésére használt szópárt. Ez a verstény, hogy tudniillik a „*náluk*” a zsidókra vonatkozik, pedig körülhatárolja a vers további értelmezési lehetőségét. Nyilvánvalóvá teszi, hogy a szerzői én számára nem saját csoportja, hanem ez a külső, idegen, „*bélyeges*” csoport hordozza az értékes lehetőségeket („*Ami szépség van, ami álom, / Azt mind, azt mind náluk találom*”). Ugyanakkor – éppen a pénzsámolást kiemelő, a pénzsámolással jellemző intertextuális utalás jelzi ezt – ez a csoport gazdag, de külső idegen csoport; szociokulturális sajátosságai mások, mint a sajátjáéi. Feszültségben vannak egymással. A 9. sor harmadik szava („*félek*”) mutatja ezt, hiszen itt a „*félek*” valamitől tart jelentésben szerepel. A szerzői én attól tart, hogy „*övék* [tehát nem a miénk] *a sors, a nő, az élet*” – azaz mindaz, ami számára lényeges. A feszültség közvetlen oka nyilvánvalóan a „*fehér*” álmok és a pénzsámláló zsidó emblematikus figurája közötti konvencionális ellentét. Ezt ugyan a 7–8. sor („*Ami szépség van*” stb.) egyértelműen pozitív kapcsolása nagyrészt hatálytalanítja, hiszen en-

nél pozitívabb jellemzés aligha képzelhető el. De a *zikcene*, *zakcene* szópár fölemlégetése, megtoldva a félelem beismerésével, így is meghagyja e viszony bizonyos lényegi ambivalenciáját. A vers végkicsengése az idegenségtudat és az elfogadásvágyás kettősségében rögzül.

Ez a versből kielemezhető beállítódás, noha eltérő hangsúlyokkal, összhangban van Ady egyéb szövegeivel. Itt, mint a vers intencióit megvilágosító mozzanatok, kettőt emelnék ki – két különböző időben írt szövegből. Az egyik ilyen szöveg a ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI-vel együtt megjelenő CSENG AZ ÉLET (AEÖV 3:96.) című vers. Ez a minket érdeklő költemény élményalapjának megértéséhez visz közelebb. Szó sincs benne zsidókról, fölépítése is, jellege is eltérő. De nagyon markánsan kifejez egy lét-élményt, azt, amelyik a ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI beállítódását is előkészítette:

*„Cseng az élet, mindig csengjen,
Cseng az élet, hadd támadjon
Mindig egy víg valaki.*

*Cseng az élet, hiszen mindegy,
Hogy ki örül az életnek,
Csak örüljön valaki.”*

A vers végső hozadéka egy rezignált „ha én nem, akkor majd te” attitűd kialakulása. Nem kétséges, hogy benne van a saját életlehetőségek elvesztésének keserűsége és az élet továbbvitele szükségességének belátása, elfogadása. Még őrzi azonban a két pólus közötti feszültség élményét is – azt a *feszültségélményt*, amelyet a ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI tíz sorában mintegy történetileg konkretizált, „magyarokra” és magyar „zsidókra” alkalmazva azt. Ez a gesztus azonban egyáltalán nem véletlenszerű vagy esetleges. Az Ady-életmű egészét – így például a kései KORROBORI-t (1917; AEÖPM 11:136–138.) is – ismerve kétségtelen, hogy Adynak tartós alapélménye volt, hogy „*magyarság rég nincs már*” (uo. 136.), „*már nem vagyunk*” (uo. 137.), a zsidók viszont, „*akik mint nép, szintén nincsenek*” (uo. 137.), az új körülmények között vitálisak, erőt, lendületet mutatnak. Nevezetes kései cikke, a már említett KORROBORI, amelyben e viszonyról mintegy végső mérleget készített, így nem kevesebbet vet föl, mint hogy egy új népet kell megteremteni magyarokból és magyar zsidókból: „*Itt, egymást fojto-gatva a szerelemtől, vagy új népet produkálunk [mi, magyarok és magyar zsidók], vagy pedig utánunk az özönvíz*” (AEÖPM 11:137.). Sőt még ennél is tovább ment, mikor úgy vélte: „*Előtípusát látom egy új népnek, a Korrobori kiváltott népének, s óh bár jól látnék. Ez volna a mi minden dilemmánk megoldása s nyilván a História remekbe készült munkája, ha igaz volna.*” (Uo. 138.) A KORROBORI-nak ez a tendenciája, mondhatnánk: megegyezési ajánlata természetesen szemben állott mind a „hagyományos”, nyílt vagy rejtett ellenségeskedéssel, mind az akkor még uralkodónak számító (s bizonyos szintekig csakugyan megvalósuló) asszimilációs gyakorlattal. Sok mindent tagad tehát, és az addigiakhoz mérten ez teljesen új lehetőség fölvetésének tekintendő. S az is kétségtelen, ideáltipikus formájában azóta sem valósult meg, jöllehet azóta majdnem nyolc évtized eltelt. Két dolog azonban ennek az elképzelésnek az ismeretében nyilvánvaló. 1. A KORROBORI antiszemitának semmiképpen nem nevezhető (vö. Vezér Erzsébet, 1994), jöllehet mentes minden szokványos filozemita idealizációtól. 2. A ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI, ha embrionális, felemás formában is, de már a KORROBORI felé mutat, azt készíti

elő. Az új nép megteremtését célként tételező elgondolás megszületéséhez szükséges mentális átrendeződés dokumentuma.

Ám ha ez igaz, egy kérdés még változatlanul nyitott: miért váltott ki mégis megütözést a ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI? Mi volt az, ami elfogadhatatlan volt a vers zsidó olvasói számára?

A válasz nem könnyű, de talán nem lehetetlen. Néhány lényeges összefüggés legalábbis valószínűnek látszik. 1. Az Adytól idézett szópár (zikcene, zakcene) asszociációs tere túlságosan széles és szórt volt. Nemcsak a pénzzámmolgatást, azaz a pénzforgalmi folyamatban játszott zsidó szerepet idézte föl, hanem – mivel a gúnyvers vérvadás aktualizálását, csasztuskaváltozatát a kortársak még ismerték – félreérthető is volt. A szópárba antiszemita fölhangokat is belehallottak. Ez ugyan Ady – kielemezhető – szándékai ellenére történt, de mégis szükségszerűnek tekinthető. A pénzzámmolás kiemelése ugyanis eleve olyan toposzként élt a zsidókról alkotott karakterológiákban, úgy kapcsolódott össze a zsidókkal, hogy a pénzzel kapcsolatos negatív történeti tapasztalatokat elsődlegesen rájuk koncentrált. Emlegetése tehát bíráló szándékot sugallt. A szópár pusztá használatá így könnyen létrehozhatott egy olyan befogadói asszociációláncolatot, amely a használóról ellenséges érzület föltételezéshez vezet el. Azaz: a szerzői intenció és a konkrét hatástörténet szétvált, s két különálló szálon, ellentétes irányba mozgott. 2. Ez a hatásmechanizmus annál inkább is érvényesülhetett, mert a szerzői szándék valóban szemben állott az akkor még uralkodó asszimiláns stratégiával. Az akkori asszimiláns zsidó és filozemita nem zsidó állásponttal szembehelyezkedve *megkülönböztette*, két különböző entitásként kezelte a zsidókat és a nem zsidókat. Így – tévesen – asszimilációtagadónak, ergo: kirekesztőnek tetszett. Ma már persze tudjuk, az asszimiláció mindig is csak az egyik lehetséges stratégia volt a sok közül, s ez a beállítódás is az idők folyamán jelentős módosulásokon ment keresztül. Ma például Magyarországon jelentős mértékű a disszimiláns és az ún. integrációs beállítódás, amelyek – bár más-más formában, de – maguk is, visszamenőleg is elutasítják az asszimilációt (vö. Gerő András, 1995). Ez a trendváltás önmagában is jól mutatja, hogy a század eleji magyarországi asszimiláció részleges és nyitott (sőt bizonyos mértékig megfordítható) folyamat volt. Azaz: volt szociológiai realitása a megkülönböztetésnek, bár ez a megkülönböztetés implicite kétségbe vonta az asszimiláció eredményét (vagy legalábbis nem tekintette teljesnek és befejezettnek azt), s nem tükrözte – nem *tudta* tükrözni – azt a kétségtelenül bonyolult, amorf, de valóságos új identitásalakzatot, ami az asszimilációs folyamat akkori stádiumában már ugyancsak szociológiai realitás volt. 3. A történelmi tapasztalatok arra kondicionálták a magyar zsidókat is, hogy hártítsák a számukra nem vagy nem teljesen kedvező véleményeket és megközelítéseket. Sőt, mint Karády Viktor (1995) kimutatta, igen erős volt e körben a védekező funkciójú preventív *szimbolikus erőszakra* való készség. („Kifelé” csakúgy, mint a saját csoporton belül.) Ez a beállítódás, amelyet nagyon leegyszerűsítve és (részben) félreértve, olykor „zsidó érzékenységeként” is emlegetnek, maga is torlasként akadályozhatta a vers valódi intencióinak – Ady formálódó új attitűdjének – megértését.

E ponton arra sem árt emlékeztetni, hogy Ady attitűdjének módosulása rendhagyó jellegű volt, éppen a konvenciókkal fordult szembe. 1906 decemberében A BÉLYEGES SEREG című versében még minden főnntartást nélkülöző, egyértelműen azonosuló magatartás szólalt meg – összhangban az akkori legitim (mindkét oldalról elfogadott) asszimilációs stratégiával. „*Véreték, ha idegen is százszor, / Mégis az enyém, az enyém, / Véres ajkakkal mézes asszonyaitok / S nyitott szívvel baráti, hű fiúk / Atöntötték belém. // Búske kár-*

hozók, eldobhatók százszor, / A lelkem százszor utánatok oson. / Örök bolygók, örök riasztatók, / Idő kovászai, megyek én is veletek / Bélyegesen, csillagosan.” (AEÖV 3:56.) Figyelemre méltó persze, hogy már ez az azonosulás sem szokványos; meghatározó vonása, hogy nem vár el zsidó önfeladást, sőt inkább ő vállalja a „bélyegesek” sorsát. Most, 1907 augusztusában pedig a „bélyeges sereg” kiteszítottjait már az élet nagy lehetőségeit birtoklóknak látja. Ez kétségtelenül elmozdulás a zsidókban pusztá páriákat látó filozemita pozíciótól, de nem indokolatlan, noha tagadhatatlan, hogy most egy nagyon bonyolult és ellentmondásos szociológiai képlet másik oldalát hangsúlyozza. Ez a félfordulat azonban összhangban állott a valóságos tendenciákkal, a magyarországi kapitalizmus lehetőség-újraelosztó mozgásával. Bizonyos ugyanis, hogy ezeknek a folyamatoknak a legnagyobb nyertesei a magyarországi zsidók voltak, legnagyobb vesztese pedig az ún. történeti középosztály; s ez az átrendeződés csakis konfliktusok között mehetett végbe. Ady ezt az új – vagy legalábbis számára újként tudatosuló – helyzetet érzékelte, amikor a ZIKCENE, ZAKCENE, SATÖBBI sorait papírra vetette. (Nem véletlen, hogy a vers újralfelfedezője, Emőd Tamás utóbb maga is úgy látta: „Ady a verset a pénzről írta és azokról, akik a pénzben vígacskán turkálnak. Olcsó zene, szép zene, zikcene-zakcene.” [Emőd Tamás, 1928.]) Azt mondja ki, a maga metaforikusan megemelt és mitologikusan színezett versbeszédével, hogy megváltozott a történeti szituáció szereplőinek egymáshoz viszonyított helyzete. Lehet „bélyegyet” ragasztani a volt páriák homlokára, de immár „övék a sors, a nő, az élet”. Ez azonban (s ez hangsúlyozandó), mint más megnyilatkozásaiból s életrajza eseményeiből kiderül, nem járt együtt a befogadó, azonosuló gesztus feladásával. Hogy ez változatlanul élt benne, azt legpregnansabban alighanem A TAVALYI CSELÉDEKHEZ című verse (AEK, 503–504.) dokumentálja:

„Én, koldus jobbak gyermeke,
Miként ezer éve, tavaly
Testvéremül elfogadom,
Ki tiszta ember és magyar.
[...]
Kivabolt, szegény kis magyar,
Kútáru afelé karom,
Kút magyarrá tett értelem,
Parancs, sors, szándék, alkalom.”

Ez a befogadó, azonosuló mozzanat azonban 1907-től a kínálkozó emberi viszonyoknak csak az egyik lehetséges esete volt, s a bontakozó reálfolyamatok egy komplikáltabb, konfliktusokkal is terhelt viszony irányába mozdítottak.

Irodalom

- AEK – ADY ENDRE KÖLTEMÉNYEI. Sajtó alá rend. Láng József és Schweitzer Pál. Bp., 1992.
 AEÖPM – ADY ENDRE ÖSSZES PRÓZAI MŰVEI. 11. köt. [Kritikai kiadás.] Sajtó alá rend. Láng József. Bp., 1982.
 AEÖV – ADY ENDRE ÖSSZES VERSEI. 3. köt. [Kritikai kiadás.] Sajtó alá rend. Koczás Sándor és Kispéter András. Bp., 1995.

- Emőd Tamás, 1928 – HÉT ELSIKKADT ADY. *Színházi Élet*, júl. 3.
Gerő András, 1995 – ÚJ ZSIDÓ MÚLT. *Holmi*, 9. sz. 1300–1307.
Hatvany Lajos, 1932 – ADY ENDRE ISMERETLEN, KIADATLAN VERSEI. *Társadalmunk*, nov. 12.
Hegedűs Nándor, 1957 – ADY ENDRE NAGYVÁRADI NAPJAI. Bp.
Heller Ágnes, 1995 – AZ ELREJTŐZÖTT PRÓFÉTA. *Holmi*, 12. sz. 1800–1806.
József Attila, 1958 – ÖSSZES MŰVEI. 3. köt. [Kritikai kiadás.] Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós. Bp.
Karády Viktor, 1995 – ZSIDÓSÁG ÉS „FASISZTA ALKAT”. EGY BIBÓ-MEGJEGYZÉS MARGÓJÁRA. *Forrás*, 12. sz. 41–54.
Lengyel Géza, 1957 – ADY A MŰHELYBEN. Bp.
Vezér Erzsébet, 1994 – ADY ÉS A ZSIDÓKÉRDÉS. In: Vezér Erzsébet: ADY. Bp. 61–82.

VERSFORDÍTÁS-PÁLYÁZAT

Andreas Gryphius

VANITAS, VANITATUM ET OMNIA VANITAS

Bárhová nézek is, a Földön csak hiúság.
Holnap lerontja az, amit ez ma emel,
Hol fényes város áll, tornyokkal büszke hely,
Nyájával nemsoká egy pásztor járja útját.

Mi most szépen virúl, holnap már sárba gyúrnák.
Ki virgonc s büszke ma, pár év: s csak porhüvely.
Nincs semmi, semmi itt, ami ne múlna el.
Ki ma szerencse-fi, holnap csak bajt, borút lát.

A tettek fénye múl, mint álom, mint a köd.
Majd épp e könnyü hab, az ember lesz örök?!
Mi más, mind-az, amit úgy vágyunk megszerezni,

Mint hitvány semmiség, por, hab, szél, röpke perc,
Mint mezőn egy virág, mit másnap föl se lelsz?
És lásd, ami örök, nem ügyel arra senki.